

Székely szombatosok

Az etnicitással kapcsolatos néprajzi és antropológiai stúdiumok kihangsúlyozzák, hogy a vallás meg a felekezet fontos szerepet játszik az egyéni, közösségi, etnikai és nemzeti identitás kiépítésében, működésében és reprezentációjában.¹ A moldvai római katolikus csángó falvakban, valamint az erdélyi és a magyarországi görög katolikus közösségekben végzett terepkutatások eredményei szintén azt erősítették meg, hogy a felekezeti hovatartozásnak jelentős identitástermelő funkciója és szerepe van.²

A 16. századi hitújítás sodrában Erdélyben olyan vallásos közösségek is megalakultak, melyek egyre inkább az ótestamentumi és a zsidó hagyományok, értékrend felé mozdultak el, majd a modern polgári korban, a 19. század végén, a magyarországi zsidók vallási és etnikai emancipációja után, már tudatosan izraelita hitre tértek.

A római katolikus egyház megreformálása viszonylag gyorsan kibontakozott Erdélyben is a 16. század első felében. Ebben a vallásos mozgalomban elsősorban a nyugati egyetemeken tanult szász humanista értelmiségieknek (Iohannes Honterius, Gaspar Helth) volt kezdeményező és meghatározó szerepe. Az erdélyi szász közösségek egységesen Luther Márton, míg a magyarok elsősorban Kálvin János eszméit fogadták el.³ A római katolikusok mellett a lutheránusok 1557-ben, a reformátusok 1564-ben, az unitáriusok pedig a marosvásárhelyi országgyűlésen, 1571-ben nyerték el a „recepta religio” státuszt.⁴

A vallásos eszmék reformja azonban sem Nyugat-Európában, sem Erdélyben nem állt le. Míg a német területeken Szervét Mihály, addig Erdélyben elsősorban Dávid Ferenc folytatta tovább a hitújítást, aki János Zsigmond, Erdély fejedelmének jelentős politikai támogatásával csakhamar megalapította a szentháromság tanát elutasító, unitárius egyházat. Erdély országgyűlése, melyet 1568-ban Tordán szerveztek meg, elismerte az *Egy az Isten* jelmondatot hirdető új felekezetet. Ugyanakkor az erdélyi rendek, Európában első ízben, ott ki is nyilvánították a vallásszabadságot.⁵ Ez a határozott állásfoglalás azért nem volt véletlen, mivel János Zsigmond olyan nyitott egyházi és művelődési politikát valósított meg, ami alapvetően kedvezett a „radikálisabb” irányzatok és gondolkodók befogadásának.⁶

„A reformáció korában a reneszánsz szellemi áramlatok közül a humanista szemléletű irodalmi és tudományos gondolkodásmód hatása kiemelkedő jelentőségű. E szemlélet alaptétele az ókori források eredeti nyelven való kritikai vizsgálata, mely a szövegűsége-

¹ Anderson 1989, Barth 1969, Bourdieu 1985.

² Bartha 1990: 425–427, Pozsony 2002: 129–139.

³ Köpeczi 1987: 459–471.

⁴ Simén 1996: 217.

⁵ Köpeczi 1987: 471–482, 514–517, Simén 1996: 225.

⁶ Zomboriné 1987: 385.

get helyezi előtérbe, és az eredeti textust megtisztítja a későbbi korok kommentárjaitól, saját ideológiáit igazoló értelmezéseitől. Ez a hatás érvényesül a reformáció protestáns irányzatainak küzdelmei, hitvitái során is.⁷ Ezért nem véletlen, hogy a protestantizmus századában nagyon sok radikális, „eretnek” gondolkodó éppen a Bibliára koncentrált, elutasított mindenféle dogmát, s a hitet elsősorban a személyes, privát lelkiismeret részének vélte és tartotta. „Az Ó- és Újszövetség vizsgálata során az Ószövetséget helyezik előtérbe a teológiai szabadgondolkodók, akik a humanista filológia és a protestáns kritikai racionalizmus ötvözésével eljutnak a Szentháromság tagadásáig, Jézus Istenségének kétségbevonásáig is.”⁸

A keresztény világkép továbbgondolása ebben a térségben sem állt meg az unitárius eszmék elfogadásánál, mivel számos tehetséges humanista gondolkodó az ótestamentumi eszmék, értékek, világkép felé, tehát a zsidó tradíciók felé orientálódott. A korabeli írott források azt jelzik, hogy az antitrinitáriusok közül egyre többen már szombaton ünnepeltek, nem fogyasztottak disznóhúst és az ótestamentumi világképet hirdették és terjesztették. „A török és Habsburg-birodalom közé ékelődött fejedelemségbe érkező olasz, görög, német és más nemzetiségű teoretikusok eszméitől is átfűtött szellemi forrongás kohójában a bibliaértelmezés különféle változatai villantak fel, majd az 1580-as évek elején a korábbiaktól lényegesen eltérő új ideológia született: a szombatosság. Ez az *Ószövetségre* koncentrált vallás a protestantizmus utolsó önálló teológiai-ideológiai koncepciót kimunkáló hulláma.”⁹

A korabeli protestáns eszmerendszerek közül csak ez hirdette nyíltan és egyértelműen, hogy Jézus voltaképp Messiás, s az Ószövetség elsődleges az Újszövetséghez képest.¹⁰ Azok a nem zsidó születésű, származású személyek, akik a hitújítás korában tudatosan felvállalták az ószövetségi és a posztbiblikus zsidó tanításokat, egyáltalán nem a zsidó vallás felé szándékoztak közeledni, hanem csak egy igazibb keresztény vallás szerint akartak élni.¹¹

A különféle *judaizáló* irányzatok, a 16. század végén nemcsak Németországban vagy Hollandiában, hanem Erdélyben is villámgyorsan elterjedtek. Míg máshol nem váltak tömegmozgalommá, addig a török és a Habsburg Birodalom közé ékelődött fejedelemségben olyan sajátos politikai, ideológiai és egyháztörténeti feltételek léteztek, melyek végül is azt eredményezték, hogy a szombatosságnak nevezett eszmeirányzat egészen a 20. század közepéig kisebb-nagyobb nyomot hagyott a térség világképében, történetében és vallásos irodalmában.¹²

A szombatosság elterjedését az is elősegítette, hogy a különböző antitrinitárius eszmék Erdélyben, a vallási tolerancia 1568-as kihirdetése után viszonylag szabadon artikuláló-

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Dán 1987: 9.

¹⁰ Dán 1987: 10.

¹¹ Dán 1987: 16.

¹² Dán 1987: 26.

hattak nemcsak az értelmiségiek meg teológusok körében, hanem az alsóbb néprétegek körében is. A mozgalom kezdetben számtalan követőre talált az erdélyi városi magyar közösségekben, de szélesebb körben, szinte futótűzként, elsősorban a székelység körében terjedt el. Dán Róbert szerint, ezt a folyamatot az is elősegítette, hogy a szabadságjogait védő, féltő székelység és az erdélyi fejedelmi hatalom között a 16. század végén jelentős ellentétek feszültek. Mivel a központi politikai hatalom elsősorban a feudalizmus kiterjesztésében volt érdekelt, messzemenően elősegítette a szabad községek eljobbágyosítását és az előkelők újabb birtokokhoz és nemesi kiváltságjogokhoz való juttatását. A székely faluközösségek szétforgácsolása tehát elősegíthette, hogy a szabadságjogaikat elveszített közösségek még az ideológia meg a világtkép terén is a „szélsőségek” felé mozdultak el. Kihangsúlyozzuk, hogy a mozgalom által elsődlegesnek vélt Ószövetség is a székelyek által hagyományosan központi értéként tisztelt egyenlőséget meg szabadságot, valamint a nemzeti szervezést idealizálását valósította meg és forgalmazta. Tehát a rendi szabadságához konokul ragaszkodó népcsoport éppen az Ótestamentum segítségével próbálta legitimizálni elveszített és megnyirbált jogait. Dávid Ferencet, az unitárius egyház vezetőjét, Gyulafehérváron 1579-ben bíróság elé állították, majd bebörtönözték. Mindez az erdélyi köznépi körében úgy csapódott le, hogy ő, mint a vallásos mozgalom megalkotója, a szombatos értékek és eszmék mártírjaként halt meg a dévai vár börtönében. A szombatos és a rabbinikus értékek elterjedését még az is elősegítette, hogy Erdélyben, de különösen Székelyföldön nagyon kevés zsidó család élt, tehát a hétköznapi szintjén az általuk forgalmazott és ideálisnak vélt értékek nem konfrontálódtak.¹³ A szombatos mozgalom azért is terjedhetett el villámgyorsan Erdély területén, mivel 1568–1580 között nagyon sok művelt és gazdag nemes állt a vallásos csoportosulás élére.¹⁴

Az unitárius egyház 1581-ben, Tordán megszervezett zsinatán fogalmazott meg első ízben keményebb határozatot a mozgalomhoz tartozókkal szemben, amikor több szombatos lelkészt kizártak, mert azok eltávolodtak az akkor elfogadott eszmék, értékek és liturgia előírásaitól. Majd 1592-ben az ellenálló lelkészeket megfenyegették, megbüntették és eltiltották a prédikálástól.¹⁵ Az 1606-os kolozsvári zsinat alkalmával a szombatosokat már jóval határozottabban és egyértelműbben kiközösítették az unitárius egyház soraiból.¹⁶

Matthias Vehe-Glirius játszott nagy szerepet a zsidózó eszmék erdélyi elterjesztésében, aki 1578-ban érkezett Lengyelországból Kolozsvárra. Ott gyakrabban megfordult Dávid Ferenc környezetében, akinek szemléletére csakhamar jelentős hatást gyakorolt. Glirius a 16. század egyik művelt európai gondolkodója volt, aki a korabeli tudományosság színvonalán értelmezte a Biblia szövegét, de ugyanakkor kiválóan ismerte, s értelmezéseiben árnyaltan hasznosította a zsidó vallásfilozófiát közvetítő rabbinikus irodalmat is. A zsidó vallás tanításait, erkölcsi törvényeit egyetemes érvényű normáknak tartotta,

¹³ Dán 1987: 34–35.

¹⁴ Zomboriné 1987: 388.

¹⁵ Simén 1996: 228.

¹⁶ Simén 1996: 219–220.

s azokat szervesen alkalmazta a kereszténységre is. Eretnekségnek vélt tanításai miatt a kincses város tanácsa a teológust már 1579 tavaszán távozásra szólította.¹⁷

Az erdélyi gondolkodók közül elsősorban Eőssi András játszott meghatározó szerepet a *judaizáló* eszmék erdélyi kibontakoztatásában és elterjesztésében. Kezdetben Dávid Ferenc lelkes híve volt, rendszeresen olvasta a Bibliát, ugyanakkor jól ismerte Glirius zsidó-keresztény vallásos elképzeléseit és téziseit is. Családjának jelentős birtokai voltak Szenterzsébeten, ahová az 1580-as évek elején vonult vissza, majd ott csakhamar elmélyült vallásos stúdiumaiban. Rajongással teli vallásos énekei és költeményei nagy szerepet játszottak abban, hogy az új vallásos világnézet és értékrend csakhamar meghonosodott és népszerűvé vált a székely közösségekben. Fogadott fia, Péchi Simon később alapvetően meghatározta a felekezeti csoportosulás liturgiáját, hívóit elvezette a zsidó rítusok teljes elfogadásának küszöbéig. Nézeteit a spanyol Szefard rítusból merítette, ima- és énekeskönyvei évszázadokon át meghatározták a szombatosok hitéletét és vallásos gyakorlatát.¹⁸ Valószínű, hogy Borsos Tamás, Marosvásárhely főbírója szintén e művelt, judaizáló Eőssi hatására vált szombatos rajongóvá az 1580-as évek végén.¹⁹

Az erdélyi szombatoság első korszakában (1588-1621) Eőssi Andrásnak volt jelentős szerepe a mozgalom kialakulásában és elterjedésében. A korabeli írott források azt jelzik, hogy a Küküllők vidékén, Maros- és Udvarhelyszéken mintegy 32 faluban, valamint pár nagyobb erdélyi városban (Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Tordán) éltek fontosabb közösségeik. Ebben a korban olyan hazai, vallásos szombatos költészet bontakozott ki, mely elsősorban idegen fordításokból és átvételekből merítkezett.²⁰

A 16. század végén és a 17. század elején azonban nagyon mozgalmas volt Erdély bel- és külpolitikai élete. A hatalom viszonyulását a szombatos mozgalomhoz az osztrákok és a törökök között kötélbíróként járó fejedelemség területén az határozta meg, hogy a judaizáló nemesek éppen kinek az oldalán álltak. A jezsuiták elsősorban Báthory Zsigmond uralkodása idején, 1587-ben fogalmaztak meg keményebb vádakokat azok ellen, akik a szombatos eszméket terjesztették tudatosan.²¹

Mivel a szombatos nemesek Báthory Zsigmond uralkodása idején titokban összefogtak a török szultánnal a Habsburgok felé tekintő, római katolikus vallású fejedelem ellen, az 1595-ben kemény eljárást kezdeményezett az összeesküvők ellen. Habár a gazdagabb szombatosokat akkor még nem érte komolyabb bántódás, a szegényebbek főleg a török által megszállt területekre menekültek. Az oszmán-török veszély szorításában Báthory Zsigmond azt ígérte a székelyeknek, hogy a korábban elveszített szabadságjogaikat mind visszaállítja. A fejedelem jó reálpolitikai húzással, ideiglenesen felhasználta a székelyek katonai potenciálját a különböző törökellenes csatáiban, de korábbi ígéreteit csakhamar megszegte, ami a Székelyföldön valóságos polgárháborút robbantott ki, s

¹⁷ Zomboriné 1987: 386.

¹⁸ Zomboriné 1987: 387.

¹⁹ Dán 1987: 84–85.

²⁰ Zomboriné 1987: 388.

²¹ Dán 1987: 40–41, 46–47.

a fejedelem a felkelést kegyetlenül vérbe fojtotta. A szertelenségéről közismert Báthory 1598-ban lemondott trónjáról és végül el is hagyta az országot. A protestáns nemesek azonban aggódva figyelték, hogy a fejedelem a tulajdonképpeni hatalmat át akarja játszani a Habsburgok kezére. Eőssi András az események sodrában, 1598-ban Péchi Simont örökös fiának fogadta, s birtokainak jelentős részét ráíratta művelt deákjára. A szombatos mozgalomban részt vevő nemesek és közemberek azonban jól értékelték, hogy az osztrákok és a fejedelem közül mégis Báthory volt a kisebbik rossz. Az erdélyi protestánsokkal együtt 1598. április 18-án már egységesen támogatták a fejedelem visszahívását, s állásfoglalásuk később kedvezett a szombatos mozgalom zavartalan működésének is. Azonban Báthory Zsigmond 1599. március 21-én, a medgyesi országgyűlésen újból lemondott, s a helyére megválasztott Báthory Endre csapatait az Erdélybe betörő Mihály vajda a sellenberki csatában megfutamította. A havasalföldi fejedelem sikereit elsősorban azok a székelyek biztosították, akiknek megígérte, hogy visszaállítja megnyírbált szabadságjogaikat. A vajda 1599. október 31-én bevonult Gyulafahérvárra is, melynek kapujában Szabó István, Péchi Anna férje fogadta. Ez a nagyon tehetséges és művelt polgár jelentős szerepet játszott sógora, Péchi Simon politikai karrierjének elindításában is. Közben a katonai arisztokrácia újból vissza akarta hívni Báthoryt Erdélybe. 1600 tavaszán Mihály vajdát többen arra kérték, hogy határozottabban némitsa el szombatos vetélytársait. Borsos Tamás krónikája örökítette meg, hogy Mihály vajda határozottan arra utasította katonáit, hogy a magyar papokat fogják el és semmisítsék meg.²²

Az erdélyi rendek 1601 februárjában újra fejedelemmé választották Báthory Zsigmondot. Elsősorban a szombatos nézeteket valló nemesek politikai nyomására, Pécht 1601-ben kinevezték a fejedelem személyi titkárává. A porta végül is 1601. október 2-án elismerte Báthoryt fejedelemnek, aki a hónap közepén újra be is vonult Gyulafahérvárra. De mivel a fejedelem csakhamar a lemondás gondolatával foglalkozott, Péchivel együtt 1602. július 12-én elhagyta Erdélyt. A tartományt csakhamar az osztrákok szolgálatában álló Basta generális foglalta el, aki a szombatosok végleges kiirtására törekedett. Amikor a császári csapatok megszállták Szentersébetet, Eőssi András, a mozgalom alapítója már nem volt életben.²³ Halálával lezárult a szombatos mozgalom első, jelentős korszaka, mivel az tulajdonképpen egészen 1624-ig szellemi vezető nélkül maradt.²⁴ Egy országosan elismert, karizmatikus vezető hiányában az Erdélyben működő közösségek között csak lazább kapcsolatok működtek, amit vallásos költészetük színessége is bizonyít.²⁵

Székely Mózes, a szombatos Kornis Farkas veje, szervezte meg a Basta elleni mozgalmat, akit az ellenállók a török szultán jóváhagyásával 1603. május 9-én fejedelemmé választottak. De mivel a török csapatok elkéstek, az osztrák zsoldosok újból előzönlöttek Erdélyt. Az erdélyiek ellenállása és a törökök segítsége Rudolf császárt végül arra készítette, hogy csapatait 1604-ben vonja ki Erdélyből. A következő években újra mozgalmas volt

²² Simén 1996: 222.

²³ Dán 1987: 82–98.

²⁴ Dán 1987: 92–98.

²⁵ Dán 1987: 113.

a fejedelemség politikai élete, ahol előbb Bocskai István, majd Rákóczi Zsigmond foglalta el a trónt. A szombatosság azokban az években fokozatosan kiszorult a nagyobb városokból, s elsősorban Udvarhely-, Maros- és Aranyosszéken élő kismesek meg földművesek alkották osztálybázisát.²⁶

Az erdélyi fejedelmek, a 16-17. század fordulóján, folyamatosan felhasználták a szombatos előkelők (például Balássi Ferenc, Borsos Tamás, hídvégi Mikó Ferenc, Péchi Simon stb.) külső kapcsolatrendszerét nemzetközi politikájukban. Ennek is köszönhető, hogy a mozgalom egy darabig viszonylagos védettséget nyert. Báthory Gábor uralkodása alatt, az 1610 tavaszán összehívott besztercei országgyűlés azonban már határozottabban foglalkozott a szombatosok kérdésével. De mivel az erdélyi katolikus nemesek a fejedelem ellen szervezkedtek, az nem akarta gyarapítani tovább belső ellenségeinek táborát, s végül is a judaizálók elleni intézkedéseket nem terjesztette a rendek elé. Pár hónappal később már Péchi Simon és Erdélyi István képviselték a fejedelmet Bécsben, a császárral folytatott tárgyalások alatt. Báthory tehát nemcsak a katonai életben, hanem a nemzetközi diplomáciában is hasznosítani szándékozott a szombatosok kiváló külső kapcsolatait. Amikor a szertelenségéről híres uralkodó 1613-ban egyidőben veszítette el az osztrákok és a törökök bizalmát, két szombatos emberét, Borsos Tamást és Balássi Ferencet küldte követként Konstantinápolyba. Közben megérkezett a Portára Hídvégi Mikó Ferenc, Bethlen Gábor szombatosokhoz közel álló küldötte is. Érdekes, hogy mindhárman megtartották, sőt növelték pozícióikat és befolyásukat a fejedelemség későbbi politikai életében.²⁷ Például Péchi Simon, Sarmasági Zsigmond, Borsos Tamás és Balássi Ferenc, a székelyek kapitánya vettek részt az osztrák császáriakkal Nagyszombaton, 1615. március 2-án szervezett tárgyalásokon. Majd szintén Balássi képviselte a fejedelmet Konstantinápolyban, ahol a szultán bennfentesi kertelés nélkül közölte a követtel, hogy nem tudja elfogadni Bethlen Gábor hatalmának növekedését és magyar királlyá történő megválasztását. A szombatos főurakat, éppen külső kapcsolatrendszerüknek és tekintélyüknek köszönhetően, Bethlen Gábor uralkodásának kezdetén sem háborgatták, de az 1618. október 4–21. között, Kolozsvárt ülésező országgyűlés már határozatot fogadott el az ország belső, felekezeti egységének megerősítéséért.²⁸ A helyzetet még az is bonyolította, hogy Pázmány Péter, közvetlenül II. Ferdinánd magyar királlyá választása után, hevesen felszólalt az erdélyi eretnek mozgalmak ellen.²⁹

A kálvini tanokra épülő református egyház Bethlen Gábor fejedelemsége idején voltaképp államvallásként működött, akinek utasítására első ízben írták össze a szombatosokat. A nagyságos fejedelem által elrendelt cenzus azt jelzi, hogy 1614-ben Erdély 125 településében 4 450 család, tehát összesen 22 150 személy élt szombatos értékek alapján.³⁰

²⁶ Dán 1987: 99–101.

²⁷ Dán 1987: 103–105.

²⁸ Dán 1987: 106.

²⁹ Dán 1987: 107.

³⁰ Simén 1996: 229–230.

A 1618. november 4–21. közt tartott országgyűlés a fejedelem kezdeményezésére felszólította az unitáriusokat, hogy azok tisztázzák a szombatosokhoz fűződő viszonyukat. Az unitárius egyház az erdélyi fejedelem utasítására 1618. november 11-én Erdőszentgyörgyön tartott ülést, melyet nem az unitárius egyház püspöke, hanem éppen Keserői Dajka János református püspök, udvari lelkész vezetett. Mivel Radeczky, lengyel származású unitárius püspök, nem ismerte a magyar nyelvet, a rendezvényen nem tudta védelmezni kellőképpen saját egyházát. A rendkívüli gyűlés során felszólították az unitárius lelkészeket, hogy azok nyíltan vállalják vallási hovatartozásukat. A következő év elején, 1619-ben Erdély református püspöke már 300 udvari katona élen cirkálta meg a székelyföldi unitárius közösségeket, ahol a szombatos mozgalom a legelterjedtebb volt, s legnagyobb volt ott a tömegbázisa. A püspöki látogatás közben Háromszék területén több unitárius falusi közösséget református hitre térítettek.³¹

Az unitáriusok az erdélyi rendek határozatát 1618. november 11-én, az Erdőszentgyörgyön megszervezett zsinaton érvényesítették, ahol egyértelműen elhatárolódtak a judaizánstól, s ellenvetés nélkül elfogadták Keserői Dajka Jánosnak azt a megbízását, hogy induljon a szombatosok leleplezésére. A fejedelem utasításait azonban a különböző vidékeken eltérő módon hajtották végre. Habár a szombatosok száma Maros- és Udvarhelyszékeken jelentősebb volt, mint Háromszékeken, Keserői még sem tudta szándékait érvényesíteni, mivel a mozgalomnak az előző két székben nagyon sok befolyásos patrónusa, védelmezője volt. Ebben a térségben az Eőssi, Péchi, Petki, Orbán és a Kornis családoknak jelentős birtoka és tekintélye volt. A korabeli források már eltérő módon dokumentálják az unitárius hitről reformátusra térített háromszéki gyülekezetek számát, de a „megcirkálás” előidézte a két egyház közötti átjárások, együttélés felszámolását és a lazább határvonal pontosabb meghúzását is.³²

Kiemeljük, hogy a 16. század második felében viszonylag elmosódtak a reformátusok és az unitáriusok közti választóvonalak. A két egyház közötti kapcsolatok 1588–1621 között még nagyon szorosak voltak, s gyakori volt a különböző protestáns lelkészek megiskolások átjárása a másik felekezet gyülekezetébe és kollégiumába.³³ A protestáns egyházak, elsősorban a Báthoriak korában, már tudatosabban összefogtak a katolikus fejedelmek és a jezsuiták ellen. Az azonos nyelvi, társadalmi tradíciók, a hitelvek közelsége, lezáratlansága, a hasonló szervezeti formák, liturgia és énekanyag, valamint a különböző ingatlanok (például templomerődök) osztatlan birtoklása hatékonyan elősegítette a kezdeti református–unitárius–szombatos együttélést.³⁴ A református–unitárius–szombatos együttélésnek azonban végül is a *rajongók* ellen később indított, tudatos, erőszakos fellépés vetett véget.³⁵

³¹ Simén 1996: 220–221.

³² Simén 1996: 220–221.

³³ Binder 1994: 14–32, Simén 1996.

³⁴ Simén 1996: 223–227.

³⁵ Simén 1996: 232.

Bethlen Gábor toleránsabb belpolitikájának is tulajdonítható, hogy a szombatos gyülekezetek Erdélyben tovább működhettek, s Eőssi halála után, immár Péchi hatására, közösségeikben újabb vallásos költészet bontakozott ki.³⁶ Amikor a törökök bizalma megingott Bethlen Gábor iránt túl független politikája miatt, Péchi Simon titokban Erdély trónjának megszerzésére törekedett. A fejedelem emberei 1621 májusában Nagyváradon letartóztatták a kegyvesztett politikust, aki rabsága idején elmélyült vallási stúdiumokat folytatott. Végül is csak 1624-ben érte el, hogy magas óvadék ellenében, börtönéből kiengették, utána pedig Szenterzsébetre száműzték.³⁷

Az erdélyi rendek 1622. szeptember 29. és október 1. között Besztercén ülészetek, ahol megállapították, hogy az 1618-ban hozott korábbi határozatuknak semmi eredménye nem volt, tehát újra meg kell erősíteni az ország felekezeti egységét, s keményebben fel kell lépni „az judaizálásban megátalkodott emberek ellen.”³⁸ Érdekes tény, hogy a fejedelem a következő évben már messzemenően kedvező kiváltságokat biztosított az Erdélybe betelepülő, művelt orvosok és gazdag zsidó kereskedők számára. A szabad mozgás, kereskedés és a vallásgyakorlás mellett azt is engedélyezte, hogy azok az Erdélybe menekült zsidók, akik kényszerből korábban Spanyolországban keresztényekké lettek, visszatérhessenek őseik hitére. A betelepülők a szombatos *rajongóknak* jó lehetőséget nyújtottak arra is, hogy megismerkedhessenek az általuk csodált népcsoport gazdag és művelt képviselőivel.³⁹

A mozgalom második korszaka (1621–1638) voltaképp a szombatosok virágkorának tekinthető. Ebben az időszakban Erdélyben is számtalan zsidó forrásmunka jelent meg. A rabbinikus zsidó hagyományok hazai elterjedését messzemenően elősegítette Péchi Simon szerteágazó munkája, valamint fordítói tevékenysége is. Miközben a mozgalom tagjai, ebben a periódusban, fokozatosan eltávolodtak a kereszténységtől meg az unitáriusoktól, a korábbi vallásos énekköltészetük mellett változatos imádságok, prózaművek kéziratossá elterjedése figyelhető meg közösségeikben.⁴⁰

Ez a vallásos mozgalom később jelentős társadalmi és politikai támogatást nyert Péchi Simontól, a korszak gazdag, művelt, humanista főúratól és politikusától, aki jól ismerte a korabeli európai szellemi irányzatokat, számtalan nyelvet ismert, köztük a hébert és a törököt is. Péchi előbb Báthory Zsigmond titkára, majd Boescai István belső embere és Bethlen Gábor kancellárja volt, ugyanakkor több mint hetven jobbágyfaluval is rendelkezett. Kovácsóczy Farkas kancellársága idején a törökül jól beszélő fiatalembert Konstantinápolyba küldték, ahol a török Portán gazdag, művelt zsidók vették körül a szultán legbefolyásosabb, döntéshozó embereit. Péchi a török fővárosban elsősorban a Szezárd zsidó közösségeket látogatta meg, segítségükkel pedig tovább gyarapította vallásos ismereteit. Az 1590-es évek közepén Szenterzsébetre került, ahol már nagybetegként élt Eőssi

³⁶ Dán 1987: 110.

³⁷ Dán 1987: 171–202.

³⁸ Dán 1987: 114.

³⁹ Dán 1987: 114–115.

⁴⁰ Zomboriné 1987: 388.

András, a szombatos mozgalom első korszakát meghatározó egyénisége.⁴¹ Eőssi András és Péchi Simon mellett az erdélyi szombatosság életében jelentős szerepet játszottak más nemesi családok (például Petki, Orbán, Kornis) művelt tagjai is.⁴²

Péchi Simon mostohaapjához, Eőssi Andráshoz hasonlóan az 1620-as évek közepén szintén Szenterzsébetre, belső száműzetésbe szorult vissza, ahol olyan elmélyült vallásos és morálfilozófiai stúdiumokat folytatott, melyek csakhamar átrendezték korábbi radikális antitrinitárius és szombatos eszméit. A politikai életben játszott szerepe miatt birtokai fokozatosan kicsúsztak kezéből: 1627-ben 5 faluban összesen már csak 28 jobbágygal rendelkezett, s bőződi parasztjai 1629-ben kétségbe vonták még birtokosi jogait is. Péchi I. Rákóczi György idején már tudatosan kereste a fejedelem kegyeit, mivel 1629-től szélesebb körben is terjeszteni akarta tanait. Az erdélyi református egyház vezetői csakhamar felfigyeltek arra, hogy a szombatosok tevékenysége, elsősorban Péchi hatására, jelentős mértékben megélnékült, s 1631-ben írott beadványukban a mozgalom visszaszorítását kérték a fejedelemtől. Rákóczi azonban, elsősorban az akkori bel- és külpolitikai viszonyok miatt, még nem vélte alkalmasnak a pillanatot az ellenfelével való végleges leszámolásra. Péchi, a szombatos mozgalom megszüntetésére irányuló határozatok ellenére, Szenterzsébeten tovább folytatta az új vallásos csoport, felekezet ideológiájának, rítusainak meghatározását és megalkotását. „1638-ban Péchi és követői Izrael fiainak tekintették magukat. A zsidókkal azonos kötelezettségeket vállaltak a Törvény igazságának hirdetése során, és ennek megfelelően méltónak tekintették gyülekezetüket az elsőszülött népet megillető különleges isteni kegyre. Erre nemcsak a rituálék megtartása miatt érezték magukat jogosultnak, hanem azért is, mert a rabbinikus világképet, különösen pedig a morálfilozófiai tanításokat is követni igyekeztek.”⁴³ Míg Eőssi András, az Ószövetség rendelkezéseinek teljesítésében vélte az üdvözülés feltételeit, addig Péchi, a rabbinikus szemlélet híveként, az Ótestamentumhoz képest a gyökeresen megváltozott új helyzetekhez akarta igazítani a Törvény előírásait.

A székely emberek korábban is jól ismerték Mózes Törvényeit. A Mózes által közvetített tízparancsolat voltaképp az erdélyi, székelyföldi emberek életvezetésének is alapvető keretét és mértékét alkotta. Az erdélyi keresztények is hittek az újra eljövő Messiásban. A székely szombatosok fokozatosan átvették a zsidók jellegzetes étkezési szokásait, egészségügyi kötöttségeit meg szabályait, különböző szertartásait és a zsidó kalendárium ünnepeit, a pénteki csillagfeljövettől szombat estig tartó ünnepnapot, de továbbra is magyar anyanyelvű székelyek maradtak.⁴⁴

A szombatos mozgalomban részt vevő nemesek utolsó politikai akciója Székely Mózes hatalmi törekvéseivel kapcsolódott össze, aki 1633-ban a törökök segítségével szándékozott megdönteni Rákóczi György hatalmát és megszerezni Erdély trónját. Habár nem sikerült sem a törökök, sem az erdélyiek szélesebb támogatását tervéhez megszereznie,

⁴¹ Dán 1987: 119–126.

⁴² Kőpeczi 1987: 517, Simén 1996: 229.

⁴³ Dán 1987: 243.

⁴⁴ Zomboriné 1987: 387.

a bécsi császári udvarban azonban folyamatosan számon tartották és megfigyeltették a trónkövetelő lépéseit. Péchi Simon sem táplált különösebb illúziókat Székely Mózes politikai terveivel kapcsolatban, mivel a szombatos eszméit ő nem a hatalom ellenében akarta érvényesíteni és terjeszteni. A török Portának azonban 1635-ben hirtelen megváltozott a konstantinápolyi zsidókhöz fűződő viszonya, akiket a főváros gyors elhagyására szólítottak. Rákóczi ebben az új politikai helyzetben már megvalósíthatónak vélte a szombatos mozgalommal és annak vezetőivel való leszámolást. Az erdélyi országgyűlés 1635. május 13. és június 10. között, Gyulafehérvárott határozott intézkedéseket fogadott el a judaizálókkal szemben. A helyzetet később az rendezte át, hogy a Porta csakhamar visszavonta a zsidók kitelepítésével kapcsolatos terveit, de Erdélyben sem sikerült a szombatosok tömeges áttérése. Habár a szombatos nemesek egy kisebb csoportja részt vett a fejedelem ellen irányuló szervezkedésekben, az csakhamar konszolidálta hatalmát, s 1637–1638-ban már a judaizálók végleges likvidálására törekedett. Rákóczi határozott fellépését elsősorban a szombatos mozgalom nyílt elterjedése, különböző politikai érdekek és ellentétek, valamint a fejedelem kapzsisága, anyagiassága idézte elő.⁴⁵

Az erdélyi rendek Gyulafehérváron 1638. április 23. és május 16. között pontosan megszövegezték a judaizálók ellen irányuló „kivizsgálás”, politikai akció forgatókönyvét. Az országgyűlés 1638-ban tehát olyan határozatot fogadott el, melynek alapján a szombatos mozgalom tagjait fej- és jószágvesztéssel, bebörtönözéssel lehetett sújtani.⁴⁶ A rendelet hatására 1639-ben elkezdődött a szombatosok nyílt üldözése és megbüntetése. Az inkvizíciós eszközökkel megszervezett eljárás nyomán több ezer szombatosot lelepleztek, majd nehéz kényszermunkára vagy súlyos börtönre ítélték. A Désen megszervezett kirakatper után a fejedelem az egész országban kegyetlen hajszát, üldözést szerveztetett, s a „tévelygéssel” megvádoltakat kemény eszközökkel áttérésre kényszerítették. Amikor a fejedelmi biztosok Bözödújfalut is megcirkálták, a faluban mind szombatosok éltek, akik gyorsan átálltak reformátusnak. Azokban az években csak Udvarhelyszék 125 faluja közül 32-ben még szombatosok éltek reformátusok és unitáriusok között.⁴⁷

A szigorú intézkedések csakhamar meghozták eredményüket, mivel a szombatos *rajongók* jelentős része formálisan visszatért a református vagy az unitárius hitre, mások pedig Havasalföldre és Törökországba vándoroltak.⁴⁸ Az események sodrában sokan aláírták a központilag megszerkesztett *reverzálisokat*, mások pedig török területre menekültek. A szombatosok ellen indított perek nagy részét elsősorban gazdasági érdekek mozgatták, tehát egyértelműen a megvádoltak vagyonának megszerzésére irányultak. A Péchi Simon ellen megszervezett kivizsgálást, betegsége miatt, Szentersébeten folytatták le, majd birtokait elkobozták, végül pedig 1638. július 14-e után letartóztatták, s Kővárba zárták, ahonnan a következő évben, csak *reverzális* aláírásával engedték ki. Az erdélyi

⁴⁵ Dán 1987: 301.

⁴⁶ Simén 1996: 222.

⁴⁷ Simén 1996: 230.

⁴⁸ Gidó 2006: 162, Simén 1996: 222–223.

magyar eszmetörténet kiemelkedő alakja valamikor 1643. március 24. és 1644. február 7. között hunyt el.⁴⁹

A szombatosok ellen irányuló eljárás segítségével voltaképp sikeresen megtörték a fejedelem politikai ellenzékének erejét, a megvádoltak birtokait elkobozták, de teljesítették az államvallásként működő református egyház vezetőinek kérését is.⁵⁰ Habár a reformáció Erdélyben is a szabadság gondolatából sarjadt ki, sikeres intézményesülése után már egyre türelmetlenebbül viszonyult a más világképeket forgalmazó és felvállaló csoportosulásokhoz.⁵¹

A szombatosok nyílt üldözése végül is Rákóczi György fejedelemségének idején, az 1638-as dési országgyűléstől kezdődően bontakozott ki, mely voltaképp egészen az 1867-es kiegyezésig tartott. A szombatosok ellen később megszervezett perek is azt tanúsítják, hogy még az 1638–1639-es események sem tudták teljesen megtörni a judaizálókat, de a kemény eszközök alkalmazása és a megfélemlítés fokozottabb óvatosságra intette őket. Habár formálisan a református vagy a római katolikus egyházhoz tartoztak, Péchi Simonhoz hasonlóan, titokban tovább folytatták belső rajongásukat, vallásukat, és az üldöztetések alatt egyre jobban, egyre tudatosabban közeledtek a zsidó tradíciókhoz és értékrendhez. Kéziratos énekköltészetük azt jelzi, hogy lírai énekeikből már végleg eltűnt Krisztus neve.⁵²

A folyamatos üldöztetés végül is azt eredményezte, hogy a 19. század közepén szombatos személyek meg családok már csak néhány elzártabb székelyföldi faluban, elsősorban Udvarhely- és Marosszék határán fekvő településekben éltek. Például Bözödújfaluban az összlakosság egynegyedét alkották, ami szinte negyven famíliát, körülbelől 170–180 személyt jelentett. Ugyanakkor Nagyernyén és szomszédságában már csak néhány szombatos család élt.⁵³

Orbán Balázs, aki az 1849-es szabadságharc leverése után rendre bejárta a Székelyföld falvait, 1868-ban Pesten megjelentette a *Székelyföld leírása* című történeti, néprajzi, honismereti összefoglalóját. Munkájában megemlíttette, hogy Bözödújfaluban akkor még 150 személy élt szombatos elvek alapján. Könyvében azt is megjegyezte, hogy a környéken lakó zsidók gyanakvással tekintettek erre a székely szombatos közösségre.⁵⁴

A budapesti politikai elit, közvetlenül az Osztrák-Magyar Monarchia 1867-es megalakítása után, kezdeményezte a hazai zsidóság fokozatos emancipációját. A zsidók előbb csak egyenlő állampolgári jogokat nyertek, mivel az izraelita felekezet hivatalos elismerése még késett Magyarországon.⁵⁵

Habár a bözödújfalusi székely szombatosok, világképük és vallásosságuk alapján a zsidókhöz közeledtek, az üldöztetések elől, kényszerből, színleg valamelyik keresztény

⁴⁹ Dán 1987: 313–314.

⁵⁰ Dán 1987: 308–311.

⁵¹ Simén 1996: 217.

⁵² Zomboriné 1987: 388–389.

⁵³ Gidó 2006: 162.

⁵⁴ Orbán 1868: 146.

⁵⁵ Deáky 1998, 2000.

egyházhoz tartoztak. Az izraeliták polgári egyenjogúságát szavatoló, 1867. december 28-án kihirdetett törvényről csak a következő év első hónapjában szereztek tudomást. Azt úgy értelmezték, hogy ők most már szabadon áttérhetnek az izraelita felekezetre.⁵⁶

A magyarországi zsidók állampolgári és vallási emancipációját 1868. június 27-én Erdőszentgyörgyön is megünnepelték. A környéken lakó székely szombatosok, közvetlenül az emancipáció kihirdetése után, nyíltan át kezdtek térni az izraelita hitre. Az 1868-as esztendőben összesen 28 család, 111 személy lépett ki keresztény felekezetéből. Megjegyezzük, hogy a kilépők közül korábban 44 személy a római katolikus, 43 a református, 24 pedig formálisan az unitáris egyházhoz tartozott.⁵⁷

A széki és az egyházi hatóságok csakhamar kivizsgálást indítottak az áttérésekkel kapcsolatban, s a legtöbb szombatosot fenyegetésekkel vagy erőszakkal próbálták arra kényszeríteni, hogy változtassák meg korábbi döntésüket. Eötvös József kultuszminiszter végül is az 1869 szeptemberében kibocsátott rendeletében utasította el, hogy erővel visszatérítsék őket a keresztény hitre. A pesti miniszter rendelete végül is biztonságot nyújtott a székely zsidóknak, s csakhamar helyre állt az élet rendje Bözödújfaluban is, ahol megkezdődött a vallásos élet folyamatos intézményesülése.⁵⁸

A székely judaizánsok csakhamar megalapították a Bözödújfalvi Izraelita-Prozelita Hitközösséget, mely kezdetben 136 lelket számlált. A fokozatosan intézményesülő csoport kezdetben csak egyetlen tisztségviselőnek, az állatok rituális levágását végző *sakternek* fizetett 100-120 forintot. A vallásos közösség első jegyzője és anyakönyvvezetője Kovács Dán Ábrahám volt, tanítójuk és templomi előljárójuk pedig Wolfinger Salamon, zsidó származású boltos. Akkor Európában egyedül csak Bözödújfaluban működött intézményes keretek között izraelita hitre tudatosan áttért, prozelita közösség. Zsinagógájuk építését már 1870-ben elkezdték, amit végül csak négy évvel később tudtak befejezni. A helyi női rituális fürdő szintén 1870-ben kezdett el működni, de az, elsősorban nehéz anyagi helyzetük miatt, csakhamar tönkrement.⁵⁹

A székely juadizálók intézményépítésére felfigyeltek a zsidó értelmiségiek is. Például Arányi Lajos, budapesti egyetemi tanár már 1874-ben meglátogatta a közösséget, s a következő évben a budapesti *Magyar-Zsidó Szemlében* rövid híradást jelentetett meg a közösségről. Cikkében leírta, hogy a szegény sorsban élő székely izraeliták zsinagógája nagyrészt berendezetlen, s írásában a szegény sorsban élők megsegítésére biztatta olvasóit.⁶⁰

Beck Mór, bukaresti rabbi előbb 1885-ben, majd 1886-ban látogatta meg a közösséget. Budapestre küldött beszámolójában leírta, hogy a kőből épült templomban a férfiak számára 67, a nőknek pedig 40 ülést készítettek. A zsinagóga homlokzatát deszkából alakították ki, s a padokat meg a falakat faragott, jellegzetes székely motívumok díszítették.

⁵⁶ Gidó 2006: 162.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Deáky 1998: 123–125.

⁵⁹ Gidó 2006: 163.

⁶⁰ Arányi 1875.

Ugyanakkor a női rituális fürdőt már romos, használhatatlan állapotban találta. Levelében leírta, hogy Bözödújfaluban 1885-ben a 39 izraelita családból 32 székel szombatos, 7 pedig zsidó familiából származott. A közösségben összesen 22 iskolaköteles gyermek élt, akik egészen 1885 ősziéig, a helybéli állami iskola megalapításáig, csak vallásos oktatásban részesültek.⁶¹

A magyarországi zsidóság, elsősorban Beck Mór beszámolóinak hatására, rendre figyelt a székel izraelita közösségre, melynek megsegítésére csakhamar különböző adományokat gyűjtöttek össze. A támogatók között kolozsvári neológ rabbit, berlini egyetemi tanárt, hódmezővásárhelyi meg szegedi főrabbit, várpalotai meg ceglédi hitközösségeket, valamint különböző egyesületeket találunk. A beérkezett könyveket kiosztották a bözödújfalusi hitközösség tagjai között, a pénzadományokat pedig az erdőszentgyörgyi orvos meg a rabbi, valamint a bözödújfalusi tanító kezelte. 1886-ban a budapesti vallás- és közoktatási miniszter száz forinttal, a párizsi Aliance Israelite Universelle pedig ötszáz frankkal támogatta a közösséget.⁶²

A bözödújfalusi izraeliták az adományok segítségével újra rendszeresen működtetni tudták sajátos egyházi intézményeiket, biztosították gyermekeik oktatását. Mivel Udvarhely megye ötszáz izraelita lakosa közül 1880-ban 131-en ebben a faluban éltek, az Országos Irodától csakhamar azt is elérték, hogy a megyei zsidó anyakönyvvezetői hivatal 1886. február 10-től Bözödújfaluba helyezték át.⁶³

Amikor Beck Mór 1886 júliusában újra ellátogatott a faluba, azt jegyezte fel, hogy az 1885/1886-os tanévben alapított állami iskolát összesen kilenc izraelita fiú és kilenc izraelita lány látogatta, akik minden szombaton rendszeres vallásos oktatásban részesültek. Híradásában kihangsúlyozta, hogy a bejelentett 31 izraelita kisgyermek közül csak 26 látogatja az iskolát, s tankönyvek hiányában csak nyolc tanuló olvas folyékonyan héberül, hatan pedig csak kezdő szinten, tizenhét pedig egyáltalán nem tud.⁶⁴

A bözödújfalusi Izraelita-Prozelita Hitközösség a 19. század végére sikeresen intézményesült, tagjai a művelődési meg az erkölcsi életben is messze felülmúlták saját falusi székel környezetüket. „Nyelvükben, gondolkodásmódjukban és ruházkozásukban székelnek megmaradt zsidózók, istentiszteleteiket ortodox zsidó szokás szerint héberül végezték, zsidó imakönyvből. Hajukat már többen is lengyel zsidók módjára halántékukon tekerceses fürtökbe szedték, a férjhez ment asszonyok pedig levágatták hajukat, vagy azt kendővel takarták el. A hitközösség külön temetőt tartott fenn, ahol a nők megjelöletlen sírokban, a férfiak pedig elkülönítve, termésköből készült, héber és magyar felirattal ellátott sírkövek alatt feküdtek.”⁶⁵

A 19–20. századok fordulóján többen is érdeklődéssel tekintettek e sajátos világgéppel és kultúrával rendelkező székel közösség felé. Jakab Elek egy 1891-ben közzölt írásában

⁶¹ Gidó 2006: 163–164.

⁶² Gidó 2006: 164.

⁶³ Gidó 2006: 164–165.

⁶⁴ Gidó 2006: 165.

⁶⁵ Uo.

úgy vélte, hogy az izraelita hitre áttért székelyek csakhamar el fogják veszíteni korábbi magyar etnikai identitásukat.⁶⁶

A zsidók hitére áttért székelyek hétköznapjaik során tovább folytatták korábbi falusi, földműves életformájukat. Azonban sajátos világvéjük, vallásuk, értékrendjük és művelődési életük alapján fokozatosan távolodni kezdtek székely szomszédaitól. Kiemeljük, hogy nem volt teljesen sikeres a lokális zsidó közösségbe történő integrációjuk sem, mert a fővárosi, tehát a budapesti zsidóságtól eltekintve, a környékükön élő zsidók továbbra is elhatárolódtak tőlük. Ez a távolságtartás abban fejeződött ki, hogy kevés zsidó fiatal kötött házasságot izraelita hitre áttért székellyel, miközben az utóbbiak azt is elképzelhetetlennek tartották, hogy egy szomszédos kereszténnyel kössenek házasságot. A szombatos hiten megmaradt öt bözödújfalusi családot is végül ezek a tényezők roppantották össze.⁶⁷

Gidó Attila a székely szombatosok izraelita hitre való áttérését olyan kísérletként értelmezte, mely elsősorban a periférikus helyzetükből való kitörésüket valósította volna meg. „Egy saját, a falu keresztény társadalmától elkülönülő, belső közösségi normákat létrehozó periférikus vallási csoport útkeresésének a végső fázisa ez. A kívülről érkező megkülönböztetések következtében a prozeliták közössége kifelé továbbra is különálló csoportként viselkedett, tagjai egyéni szinten viszont az izraelita hit felvételével és a zsidó vallásos életmódhoz való alkalmazkodással egy újabb *csoporthagságot* nyertek. Ez az új, izraelita csoporthagság a helyi társadalomtól való fokozatos elidegenedéssel párhuzamosan egyre inkább megerősödött.”⁶⁸

A székely szombatosoknak az izraelita közösségbe irányuló integrációs kísérlete egy időben történt a magyarországi és az erdélyi zsidók asszimilációjával. Miközben a nemrég *befogadott* budapesti neológ zsidó értelmiségiek jelentős mértékben segítették a székely szombatosok csatlakozását, ezáltal hatékonyan kifejezték a magyarsághoz való tartozásukat is. A magyar-zsidó összetartozást a millenium emlékére szervezett 1896-os kiállítás keretében, különösen a szombatos irodalom emlékeivel reprezentálták. Szintén ezt a koncepciót képviselte az 1916-ban megnyitott Magyar Zsidó Múzeum is, mely folyamatosan gyarapította szombatosokkal kapcsolatos állagait, s kiadványaiban többször foglalkozott a székely szombatosság múltjával.⁶⁹

Vikár Béla és Major Gyula neves népzenekutatók 1904-1905 között látogatták meg az erdélyi székely zsidókat faluját, Bözödújfalut, ahol azt is feljegyezték, miközben fonográf segítségével régi szombatos vallásos dalokat gyűjtöttek, hogy a településben nagyon sokan egyértelműen és tudatosan zsidóknak definiálták önmagukat, s már csak pár öreg élt hajdani szombatos elvek mentén.⁷⁰

⁶⁶ Jakab 1891, idézi Hidó 2006: 165–166.

⁶⁷ Hidó 2006: 166.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Hidó 2006: 167.

⁷⁰ Zomboriné 1987: 389.

Míg Bözödújfaluban 1850-ben csak 8 izraelita vallású és zsidó személy élt, addig számuk 1869-ben már 137-re nőtt. A hivatalos népszámlálások 1880-ban 131, 1890-ben 157, 1900-ban 156, 1910-ben 120 izraelita egyént regisztráltak. Az 1930-as román népességösszeírás idején 96 személy izraelita vallásúnak, 95 pedig zsidó nemzetiségűnek vallotta magát, közülük 9-en a jiddist jelölték meg anyanyelvükként.⁷¹ A két világháború közötti időszakban körülbelül 50-80 család élt Bözödújfaluban ortodox izraelita hiten, 32 személy pedig szombatos maradt. Ebben a korszakban csak az 1928-ban alakult marosvásárhelyi zsidó páholy tagjai próbáltak segíteni a faluban élő székely zsidózókra.⁷² Bözödi György 1935-ben készített újabb leírást a székely izraeliták életéről. Könyvében lesújtó képet festett Székelyföld gazdasági, társadalmi és művelődési leszakadásáról, az elszegényedési folyamatok elmélyüléséről. Kíméletlen hangú szociográfiai munkájában azt is leírta, hogy Bözödújfaluban a zsidózó férfiak kalapjuk alatt pájeszt viseltek, imakendő használnak, s a mezőn reggel, munkavégzés előtt rituális szíjjakkal imádkoznak.⁷³

Amikor Észak-Erdély 1940-től újra Magyarország részét alkotta, az ott korábban elfogadott zsidó törvények itt is hatályba léptek. A hatóságok 1941-ben csak 37 izraelita, azon belül pedig 9 zsidó nemzetiségű és egyetlen jiddis anyanyelvű személyt regisztráltak a faluban. A székely zsidózók a fasiszmus kibontakozása idején újra a közfigyelem és a média központjába kerültek. Például Móricz Zsigmond 1941-ben a *Kelet Népében* jelentetett meg cikket a közösség problémáival kapcsolatban.⁷⁴ Észak-Erdély a második bécsi döntés után újra Magyarország részévé vált, s ebben az új politikai helyzetben, ebben az ország részben is érvényesíteni szándékoztak a zsidók ellen már korábban elfogadott törvényeket. Azok tehát érzékenyen érintették a Bözödújfaluban élő székely izraelitákat is. Az 1942. március 3-án elfogadott törvény megjegyezte, hogy nem tekintik zsidóknak azokat a szombatosokat, akik nem tagjai az izraelita felekezetnek. Magyarország belügyminisztere 1943. március 28-án elrendelte a hazai zsidók összegyűjtését és gettókba való zárását. A rendelet kibocsátása után a bözödújfalusi székely izraeliták állandóan a letartóztatás árnyékában éltek. A környéken élő magyar értelmiségiek azonban nyíltan szembeszálltak a székely szombatosok elhurcolásával, különböző igazolványokat bocsátottak ki számukra, hogy voltaképp ők vagy ősük valamelyik erdélyi keresztény egyház helyi közösségéhez, gyülekezetéhez tartoztak. Az események hatására 30 személy színleg visszatért keresztény hitre, de többen tudatosan kitarítottak vallásos meggyőződésük mellett.⁷⁵

Mivel az igazságügyi miniszter az ország németek általi megszállása előtt pár nappal érvénytelenítette korábbi rendeleteit, a zsidótörvények már újra vonatkoztak a székely zsidókra is éppen vallásuk miatt. A csendőrök 1944 májusában a zsidókkal együtt összegyűjtötték a székely szombatosokat is. Egyes források 63, mások pedig 94 székely szombatos elhurcolásáról tudósítanak. A székely zsidózók jelentős része a marosvásár-

⁷¹ Braham 2008: 433.

⁷² Gidó 2006: 167.

⁷³ Bözödi 1935.

⁷⁴ Móricz 1941.

⁷⁵ Braham 2008: 434–435.

helyi téglagyári gyűjtőtáborból elsősorban Ráduly János, bátor bözödújfalusi római katolikus plébános segítségével szabadulhatott, aki megkereste N. Schröder őrnagyot, aki a Gestapo részéről felügyelte a gettósítást, valamint Bocskor Lóránd csendőr ezredest. A szabadságát is veszélyeztető plébános a helybéli unitárius lelkész segítségével az anyakönyvekből olyan adatokat gyűjtött össze, melyekkel meggyőzően tudta bizonyítani, hogy az elhurcoltak ősei keresztény származásúak. A bátor pap azonban körülbelül tíz személy származását már nem tudta megfelelően igazolni.⁷⁶ Azok a prozeliták, akik nem akarták elhagyni hozzátartozóikat, zsidóknak minősülő rokonaikat, csakhamar a deportáltak sorsában osztoztak. Végül is 1944. június 8-án elkezdődött a hazai zsidóság, köztük pár székely izraelita elhurcolása is Auschwitzba.⁷⁷

Az események túlélői a második világháborút követő években újra nyíltan vállalták izraelita hitüket, majd Izrael megalapítása (1948) után mintegy 50 személy 1960–1968 között tudatosan a zsidó államba emigrált.⁷⁸ A faluban 1975-ben 5 olyan unitárius család élt, akik zsidó hitre áttért (gérek) leszármazottainak vallották még önmagukat, mindannyian tartották a sabbatot, ugyanakkor szoros kapcsolatokat ápoltak az Izraelbe kitelepített rokonaikkal.⁷⁹

A székely szombatos, izraelita közösség felszámolása a kommunista korszakban teljesedett ki. Amit nem sikerült a faszizmus idején megvalósítani, az végül is Ceaușescu idején finalizálódott. A diktátor 1975-ben a környék erdeiben vadászott, amikor arról tájékoztatták, hogy Bözödújfaluban olyan magyar ajkú székelyek élnek, akik ráadásul az izraelita felekezethez tartoznak. A zsidókat meg a magyarokat nyíltan gyűlölő diktátor arra kérte tanácsosait, hogy dolgozzanak ki egy olyan tervet, amivel ez a közösség megszüntethető. Azok csakhamar egy vízgyűjtőgát építését javasolták éppen Bözödújfalu alatt, ami végül is a település vízzel történő elárasztását eredményezhette. A gát építése a falu alatt csakhamar elkezdődött, s azzal egyidőben 157 faluban lakó családot korábbi otthonának, lakóhelyének elhagyására kényszerítettek. A represszív szervek végül is körülbelül 900 személyt szétszórtak több mint 27 környékbéli településre. A legidősebbeket Erdőszentgyörgyön egy olyan garzonblokkba költöztették, amit csakhamar *gettónak* neveztek el a környékeliek. A Küsmöd patakára tervezett gát építése 1977-ben ideiglenesen leállt, de 1984-ben újra elkezdték azt magasítani. Végül is 1989-ben a vízgyűjtő gát már készen állt, de a zsilipeket még nem engedték le. Érdekes, hogy éppen a romániai 1989-es decemberi fordulat után árasztották el a falu egykori, 187 hektáros területét vízzel.⁸⁰

Azóta a tó környéke fokozatosan turisztikai paradicsommá változott. Az új gazdasági és politikai elit annak partján hétvégi házakat építtetett, s a víz által ellepett templomokban csónakázó sztárokról nemzetközi koprodukcióban készülnek posztmodern filmek. Bözödújfalu fölött ma egy olyan emlékhely emlékeztet a régi településre, amit a helyiek

⁷⁶ Braham 2008: 435.

⁷⁷ Gidó 2006: 167.

⁷⁸ Kovács 1981: 257–261.

⁷⁹ Braham 2008: 435.

⁸⁰ Kovács 1981: 262–263.

siratófalnak neveztek el. Az erdélyi értelmiségiek a székely szombatos, izraelita közösség sorsával, történetével elsősorban Kovács András köteteiben ismerkedhetnek meg, aki szintén egy mélyen hívő szombatos családban született, majd a második világháborút követő évtizedekben, személyes identitásának és egyéni világvéleményének keresése közben, szintén végigjárta szombatos elődeinek kálváriáját és vesszőfutását.⁸¹

Válogatott irodalom

ANDERSON, Benedict

1989 Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus VI.* (1) 3–12.

ARÁNYI Lajos

1875 Az erdélyi szombatosok közt. *Magyarország és Nagyvilág XII.* (38) 454–456.

BARTHA Elek

1990 A görög katolikus magyarság vallási néprajza. In: DÖMÖTÖR Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 425–442.

BARTH, Frederik

1969 Introduction. In: Uó: *Ethnic Groups and Boundaries.* George Allen and Unwin, London, 9–38.

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio VII.* (1) 3–25.

BECK Mór

1885 Kirándulás a bözöd-újfalvi szombatosokhoz. *Magyar Zsidó Szemle II.* (10) 654–660.

1887 Újabb kirándulásom a bözöd-újfalvi szombatosokhoz. *Magyar Zsidó Szemle IV.* (2) 89–98.

BINDER Pál

1994 *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860).* Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye, Brassó

BOURDIEU, Pierre

1985 Az identitás és reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő I.* (1) 7–22.

BÖZÖDI György

1935 *Székely emberek, zsidó istenek. Jegyzetek a székely szombatosokról.* Minerva rt., Kolozsvár

BRAHAM L. Randolph

2008 Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Park Könyvkiadó – Koinónia, Budapest–Kolozsvár

⁸¹ Kovács 1981, 1999.

DÁN Róbert

1973 *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest

1974 Az erdélyi szombatosság vége. In: *Magyar Izraeliták Országos Képviseletének Évkönyve 1973–1974.* Budapest, 217–229.

1987 *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon.* Akadémiai Kiadó, Budapest

DEÁKY Zita

1998 Adatok a székely szombatosok történetéhez. *Néprajzi Látóhatár* VII. (3–4) 121–132.

2000 Adatok a székely szombatosok történetéhez. In: L. IMRE Mária (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* III. Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Pécs, 130–139.

***

1873–1874 Az erdélyi szombatosok. *Vasárnapi Újság* 167–168, 175–176, 190–191, 202–203, 598–599, 614–615, 630–631.

GIDÓ Attila

2006 Öt forrás az erdélyi szombatosság XIX. és XX. századi történetéhez. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok* VI. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 162–181.

HERCZOG Manó

1890 Egyet-mást Bözöd-Újfaluról. *Magyar Zsidó Szemle* VII. (2) 112–114.

KOHN Sámuel

1885 Zsidó hitre tért szombatosok. *Magyar Zsidó Szemle* II. (8)

1889 *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira.* Athenaeum, Budapest

KOVÁCS András

1981 *Vallomás a székely szombatosok perében.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1999 *Az erdélyi szombatosság nyomában.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

KÖPECZI Béla (főszerk.)

1987 *Erdély története* I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest

JAKAB Elek

1891 Mégegyszer Bogáthi Fazakas Miklósról. *Keresztény Magvető* XXVI. (153)

MÓRICZ Zsigmond

1941 A szombatosok közt. *Kelet népe.* júl. 1.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása* I. Pest

POZSONY Ferenc

2001 *Ceangăii din Moldova.* Asociația Etnografică Kriza János, Cluj

2008 Secuiei sămbătiști. In: CHIRIAC, Aurel – ȘTIUCĂ, Narcisa- HORVATH, Sabina (red.): *Patrimoniul etnologic. Concepte, atitudini, tendințe.* (Caiete ASER 3/2007.) Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 339–346.

ROSENBERG Sándor

1898 *A prozeliták befogadása a zsidóságba.* (Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Kiadványai, VII.) Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest

SIMÉN Domokos

1996 Református-unitárius együttélés a Székelyföldön a XVI-XVII. század fordulóján és ma. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Ökumenikus tanulmányok. Vallási Néprajz 8.* Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Debrecen, 217–249.

SZABÓ Imre

1931 Péchi Simon zsidói között Bözödújfaluban. *Új Kelet* XIV. 161–163.

SZÁVAI Géza

2000 *Székely Jeruzsálem.* Pont Kiadó, Budapest

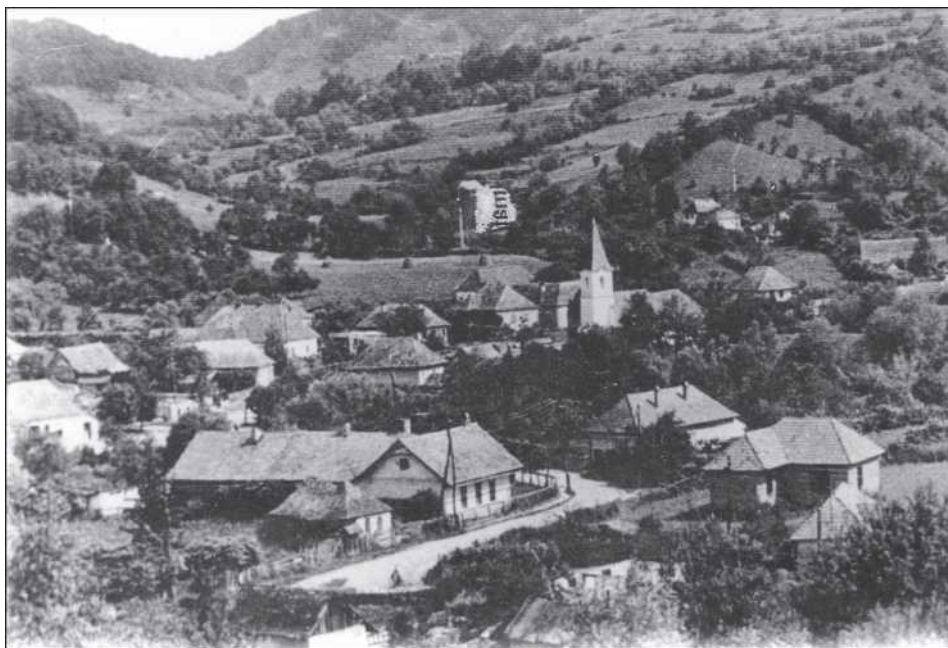
THÚRY Zsigmond

1912 *A szombatos kódexek bibliográfiája különös tekintettel azok énektartalmára.* Mezőtúr

ZOMBORINÉ PÁNCZÉL Anikó

1987 Szombatos dallamok a népi emlékezetben. In: DANKÓ Imre – KÜLLŐS Imola (szerk.): *Módszerek és történeti adatok. Vallási Néprajz III.* ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 382–440.

Bözödújfalva az 1960-as években (id. Szócs Lajos)

A bözödújfalusi zsinagóga a két világháború között (Kauftheil Ernő)

Bözödújfalusi székely zsidók a zsinagóga előtt (Kauftheil Ernő)

Bözödújfalusi székely zsidók (Kauftheil Ernő)

*Székely zsidó sírköve a bözödújfalusi temetőben
(Szócs Lajos)*

A bözödújfalusi templomok a tó vízében

A síratófal Bözödújfalu fölött

Falutábla